

UNATC PRESS

Colecția Educație teatrală

Diana Istina Păcurar

**SPECTACOLUL DE TEATRU –
UN SISTEM SEMIOTIC**

UNATC PRESS
EDITURA UNIVERSITARIA CRAIOVA
2025

Spectacolul de teatru – un sistem semiotic
Diana Istina Păcurar

Volum publicat în cadrul Proiectului

Învățământ echitabil și incluziv prin teatru și film

Finanțat de MEC, prin FDI 2025.

Director de proiect: Lect. univ. dr. Andreea Jicman

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PĂCURAR, DIANA ISTINA

Spectacolul de teatru - un sistem semiotic / Diana
Istina Păcurar. - București : U.N.A.T.C. Press ; Craiova :
Universitaria, 2025

Conține bibliografie

ISBN 978-606-082-060-4

ISBN 978-606-14-2145-9

792

UNATC PRESS: 978-606-082-060-4

Editura Universitaria Craiova: 978-606-14-2145-9

UNATC PRESS 2025

Colecția *Educație teatrală*

www.unatcpres.ro

Editori: prof. univ. dr. Bogdana Darie, conf. univ. dr. Mihaela Bețiu

Tehnoredactare și corectură: Mihaela Bețiu, Diana Păcurar

DTP & cover: Corina Rezai

smartprint.ro

© UNATC PRESS pentru această ediție

În colaborare cu EDITURA UNIVERSITARIA CRAIOVA

PREFAȚĂ

Cartea de față este o parte din teza de doctorat cu titlul “Teatrul-un sistem semiotic” susținută în cadrul Școlii Doctorale de Teatru și Artele Spectacolului la Universitatea de Artă Teatrală și Cinematografică din București. Autoarea Diana Istina Păcurar propune o cercetare asupra condițiilor generale ale producției de semne în practica teatrală, având o perspectivă care îmbină analiza sistemului de semne și semiotica pictorială (grafică) cu scopul valorificării bogăției de forme teatrale și creșterii rolului cunoașterii aplicate în câmpul cercetării și practicii teatrale. Cartea apare într-un context marcat de efortul de epistemologizare și reepistemologizare a disciplinelor și a câmpurilor de cercetare și de elaborare de noi instrumente pentru a gândi, înțelege și gestiona complexitatea, dar și de a stimula creativitatea și abordările inovative.

La aproape un secol de contribuțiile Cercului de la Praga la fundamentarea abordării semiotice a teatrului, care au generat un proces de înnoire a teoriei și practicii teatrale, cercetarea teatrală întâmpină evoluțiile recente ale semioticii ca analiză transversală diverselor domenii de cercetare și de practică, mai ales a celor pe care le înglobează creația teatrală, urmărind demersul poststructuralist de unificare a discursurilor teoretice – de la teoriile creației la știința cognitivă și de la semio-informație la influența ubicuității mediului tehnologic asupra gândirii și comportamentului uman. Pe parcursul acestui proces domeniul teatral continuă să se confrunte cu provocarea semnalată de Forrester, conform căreia, “sistemele caracterizate de o structură complexă, non-linearitate și feedback multiplu (multiple bucle) au comportamente anti-intuitive”, în timp ce teoriile semnificației pun accent pe codificare și valori, cunoașterea fiind abordată ca experiență, creativitate, interacțiune, context.

Demersul autoarei se caracterizează printr-o strategie metodologică coerentă care îi permite să identifice, să investigheze analitic și să gândească sistemul de semne teatral prin modele având asemănări împărtășite și de alte sisteme artistice, cât și funcții proprii care conferă teatrului un statut de “teritoriu cultural considerat esențial”(p. 13). Ea însăși regizoare, Diana Păcurar construiește și fundamentează perspectiva practicianului în noile contexte ale societății de cunoaștere, confruntat pe de o parte, cu nevoia de a sistematiza bogăția de informație științifică pentru a permite identificarea de structuri și tipologii, iar pe de altă

parte, nevoia de a optimiza tehnici și instrumente pentru a reduce incertitudinea și fluiditatea granițelor laboratorului de cercetare teatral ca urmare a “pierderii continuității ontologice a esteticii” și a re-tematizării esteticii contemporane prin accentul pe dimensiunea cognitivă a experienței estetice. Experiența estetică considerată de Monroe Beardsley drept “un demers rațional analog științei empirice” și filosofia artei ca logică practică, instrumentală, cu accent pe aplicații ale cunoașterii, au avut un ecou în analizele interdisciplinare din orizontul noilor estetici – Ernst Mayr, Lev Manovich, Bruce Sterling, James Bridle, Contreras Koterbay&Mirocha, ș.a. – care se definesc drept intersecții ale teoriei – în cazul unora dintre aceștia, ale tehnologiei – cu fenomenul artistic atât prin explorare și experimentare de laborator, cât și prin rescrierea la un nivel superior a limbajelor și tehnicilor, lucrarea de față construind o interfață pentru diverse abordări ale artei și industriilor imaginației, în speță, cele care pot clarifica multimodalitatea semnului teatral. Cercetarea răspunde situației generate de coexistența în spațiul cunoașterii a mai multor generații de instrumente metodologice, strategii teoretice și aplicații care modelează spațiul culturii adesea impredictibil ca tectonică culturală, aspect care testează capacitatea de auto-organizare (self-sufficiency) a sistemului cultural, de co-realizare a cerinței de sustenabilitate cu deschiderea spre proiecte alternative în cadrul vieții culturale, cât și senzitivitatea paradigmatelor și instrumentelor de analiză ancorate de logistica conceptuală, filosofică, a creației și educației teatrale ca pragmatici de lungă durată.

În acest context autoarea inițiază discursul asupra propriei investigații cu o precizare terminologică necesară privind binomul teatru-piesă de teatru:

“Teatrul se referă, aici, la complexul de fenomene asociate tranzacției interpret-public – adică producerea și comunicarea sensului în spectacol și asocierea cu sistemele care stau la baza acestuia. Pe de altă parte, prin piesa de teatru se înțelege acel mod de ficțiune conceput pentru reprezentare scenică și construit conform convențiilor particulare (dramatic). Epitetul teatral este, așadar, limitat la ceea ce are loc între interpreți și spectatori, în timp ce epitetul dramatic indică rețeaua de factori, referitoare la ficțiunea reprezentată” (p. 134).

Punerea în ecuație ia forma primei întrebări de cercetare, importantă și în construcția discursului filosofic, respectiv, dacă

“O semiotică a teatrului este concepută din start bi sau multilaterală, ca un sistem integrat, sau există, realmente, un schimb necesar între două (sau mai multe) discipline altfel separate.. Este posibil să se recontureze

în termeni semiotici un corp analitic plin de poetică de tip aristotelic, încărcat de toate principiile comunicative, reprezentative, logice, fictive, lingvistice și structurale?”

Conform autoarei “această ultimă abordare interogațională reprezintă unul dintre motivele centrale din spatele acestei lucrări” (p. 136). Răspunsul ia forma scepticismului epistemologic în finalul tezei de doctorat, deși în intervalul dintre paranteze – între întrebarea de mai sus și aceeași întrebare repetată retoric în finalul tezei în loc de răspuns – se construiește un discurs relevant atât în plan teoretic, cât mai ales, aplicativ, convergent schimbărilor în sistemul general al cunoașterii științifice și avansului limbajelor vizuale grafice în descrierea accesibilă intuitiv a unor structuri complexe și procese spațiale care explorează și valorifică analogii între imaginație, creativitate, inteligență și universul virtual.

Depășirea impasului este posibilă într-un scenariu metodologic în care întrebările devin etape în formularea unor întrebări mai potrivite, de exemplu, ”Ce anume devine valid ca fiind o unitate purtătoare a semnificației în teatru?” (p. 146). Această întrebare include o serie de premise prin care Păcurar își conectează propria investigație la reflecția filosofică a unei pleiade strălucite de regizori și critici de teatru care au identificat terțiaritatea Actor – Personaj – public Spectator, drept sistemul ireductibil al semnificației în teatru – instituirea funcției-semn, comunicarea, percepția sensului și analiza semnificațiilor. În spiritul abordării cognitive Păcurar definește relația Actor-Personaj printr-un set de semne, componenta Personaj-Spectator, prin mesaj, iar relațiile dintre aceste entități prin reguli de compoziție (combinare) ale codului, ceea ce îi permite o tratare sistematică cu acces în ambele direcții, spre niveluri de abstractizare, cât și spre experimentare și percepție, cu diferențieri clarificatoare între structuri (invizibile), semne teatrale și fluxul perceptiv.

Strategia metodologică reflectă o circularitate multiplă. În prima instanță extinde aria de cercetare pentru a îngloba noi dimensiuni teoretice și modele de analiză. Conceptul de sistem este explorat în cinci mari arii teoretice - biologie, cibernetică, științe sociale, filosofie, lingvistică, iar conceptul de structură este urmărit ca element al acestor teorii, cât și în planul dezvoltării paradigmei structuraliste – lingvistică, teoria literară (analiza mitului), antropologie structuralistă, ș.a. – sugerând o abordare cumulativă a acestor evoluții într-o teorie a semnificației corelată cu modelarea sistemului de relații dintre domeniile-sursă și meta-formarea semnelor teatrale și descrierea traiectoriilor generative ale creației și formelor de cooperare între entitățile teatrale. Această abordare o conduce pe autoare la o arborescență bogată în noduri conceptuale, proprietăți, și operații – de grupare, combinare, clasificare, pe parcursul primelor capitole.

Aceste incursiuni în varii domenii îi permit identificarea unor problematici asociate cu teoria sistemelor – complexitatea organizată, comportamentul, structura, stările sistemului, fluctuațiile, auto-organizarea, producția de sens. Sunt explorate pe baza unei bibliografii relevante evoluția cunoașterii și importanța înnoirii conceptuale, creșterea rolului științei aplicate în atingerea unor obiective precum: crearea de unelte metodologice pentru înțelegerea unei realități complexe având elemente interconectate și care fac dificilă atât identificarea marginilor structurii, cât și diferențierea și disocierea unor elemente; ajustarea unui model conceptual prin evaluarea gradului de adecvare empirică; observarea unor comportamente ale sistemelor precum – auto-direcția, auto-reglarea, adaptarea, diferențierea, integrarea, latența, interdependența, ș.a.; identificarea structurii ca element neobservabil, pe baza analizei comportamentelor și a extragerii patternurilor, sublinierea rolului fluxurilor de informație în mecanismele homeostatice și autopoiezei. Sunt identificate unele limite ale teoriei sistemelor sociale, succesiunea strânsă de crize fiind relevantă pentru supraestimarea gradului înalt de adaptabilitate în funcție de cunoaștere și performanțele agentului rațional, al comunității culturale, sau al proceselor de educație.

Se menține pe parcursul lucrării o strategie de juxtapunere a ambelor regimuri de enunțare și analiză a problematicii – top/down, bottom up – în analiza semnelor și structurilor teatrale și analiza grafică care permit distingeri în câmpul cunoașterii, dar avansează în construcția de niveluri de analiză între “laboratorul de cercetare analogic” specific umanităților și analizele structurii complexe, interdisciplinare cu ajutorul formalismelor logice ca “laborator digital” printr-o mișcare atent justificată de autoare, dar cu o atitudine enciclopedică, motivată de o intenție de reînnoire conceptuală, de la semiotica lingvistică la taxonomii ale semnelor teatrale bazate pe semiotica terțiarității și prin incursiuni în diverse problematici și niveluri de analiză precum, clasificarea semnelor în logica lui Peirce, semantica, sintaxa și pragmatica logică a lui Morris, sau prin cartografieri ale conceptului de structură în teoria literară, antropologie, psihologie, educație.

Cercetarea de față ca drum critic amintește că în spatele revărsării semnelor simbolice în era tehnologică, cât și al bătăliei pentru controlul referențial (indicial) și al resurselor de orice fel (capitaluri, date, inovații, resurse naturale, timp, etc) se află structuri și forme de cunoaștere, teatrul fiind un spațiu de resurse estetice și cognitive prin care se regenerează comunitatea, gândirea și conștientizarea, se relansează ciclic forme inovative și poate crește diversitatea formelor artistice. În oglindă, semiotica pictorială ca metateorie și metalimbaj, permite vizualizarea problemelor și contribuie la soluționarea lor, putând genera cunoaștere calitativă – creativitate, principii de compoziție și tehnici teatrale – prin moduri intuitive vizuale, semiotic ateatrală ca tip de analiză contribuind la inteligibilitatea și

calibrarea unor structuri teatrale de adâncime, dincolo de corpul de imagini și narațiuni ce formează cultura teatrală.

Semiotica – știință a semnelor, implică raporturi adesea tensionate între semnificare și comunicare, atât din perspectivă metodologică cât și din perspectivă axiologică, a nivelurilor și dilemelor conștiinței individuale care operează cu semne, le atribuie valori și semnificații, de unde și îngrijorarea unor autori ca Miège, în anii 90, sau Danesi, ultimul analizei semiotice cerea imperios o refacere a priorităților: “sistemul semiotic mai întâi, tehnicile de comunicare, după” – tocmai pentru a proteja bogăția de informație și conexiunile între logică (conectare în profunzime și arhitectură) și flux (perceptiv) realizabile prin intermediul semnelor, a semnelor teatrale în speță. Cunoașterea teatrală de temporalitate amplă crează “geografii ale emoției și sensibilității”, locuri și experiențe de gândire, reflecție, participare, dialog.

Dr. Ana Maria Munteanu, Profesor Emeritus – Științele Comunicării
Universitatea Ovidius din Constanța

INTRODUCERE

Dintre toate descoperirile recente ce fac apanajul științelor umaniste, nici un eveniment nu a înregistrat un impact mai radical și mai profund decât dezvoltarea semioticii. Semiotica poate fi definită, cel mai bine, ca știința dedicată studiului producției de sensuri, în cadrul societății. Ca atare, este la fel de preocupată de procesele de semnificație cât și de cele de comunicare, adică mijloacele prin care semnificațiile sunt generate și intersanjabile. Aria de acoperire este de așa natură încât semiotica nu poate fi considerată pur și simplu o „disciplină”, în același timp fiind și mult prea polifățetică, eterogenă, ea nu poate fi redusă la o „metodă”. Este considerată în mod ideal cel puțin o știință multidisciplinară, ale cărei caracteristici metodologice precise variază în mod necesar de la un domeniu la altul. Metodele semioticii sunt unite însă de o preocupare globală comună, aceea de a descoperi o mai bună înțelegere a propriilor acțiuni și comportamente, descoperindu-le de fapt, sensului lor.

Scopul principal al acestei lucrări este de a examina posibilitatea defalcării semiotice a unui spectacol de teatru și de a sugera posibile direcții pentru cercetări viitoare, aplicate într-un teritoriu cultural considerat esențial.

Capitolul I oferă noțiunile elementare și generale despre conceptul de sistem, despre organizarea intimă a acestuia, despre relațiile dintre componentele unui sistem și cum influențează aceste legături, structura nou creată, adică sistemul. S-a încercat trecerea în revistă a principalelor domenii în care cercetările efectuate au avut o contribuție esențială la elaborarea Teoriei Generale a Sistemelor.

Capitolul II aduce argumente pentru susținerea importanței cunoașterii structurii organizate a unui sistem. Aceste cercetări și concluziile trase au generat un curent important filozofic și social, structuralismul, care a influențat considerabil evoluția ulterioară a societății.

Capitolul III subliniază faptul că dezvoltarea structuralismului a impus obligator, cunoașterea intimă a unui sistem, funcționarea optimă a acestuia și influențele reciproce dintre mai multe sisteme. Prin urmare, s-a ajuns să se pună problema interpretărilor și a semnificațiilor produse de elementele unui sistem, fapt care a determinat apariția unei noi științe, semiotica. Pentru a înțelege conceptele cu care operează această disciplină academică, este obligatorie

prezentarea conceptelor de bază cu care operează această știință și contribuția fundamentală a anumitor cercetători, în dezvoltarea și aplicarea acesteia.

Capitolul IV oferă cadrul realizării unei investigații care se referă la radiografia teatrului privit ca un sistem semiotic. Se precizează etapele prin care acest sistem cultural ajunge să poată fi analizat prin prisma elementelor semiotice, teatrul putând fi considerat ca cel mai mare furnizor de semnificații datorită numărului important de semne pe care îl conține.

Capitolul V familiarizează cititorul cu noțiuni legate de semantica interpretativă. Am considerat important să aloc un spațiu, chiar dacă lecturarea acestuia presupune o anumită anduranță, translatării noțiunilor semiotice lingvistice în spațiul teatral, pentru o mai bună înțelegere a analizelor efectuate pe teatru, privit ca un domeniu de cercetare. Concluziile acestei translatări însă, pot fi folosite benefic și de practicienii teatrului, privit ca meșteșug.

Chiar dacă s-a produs această revoluție în științele comunicării, numită semiotică, teatrului i s-a acordat mult mai puțină atenție, în ciuda paletei incomensurabile de forme teatrale, care transmit o generoasă cantitate de informații. Teatrul reprezintă astfel, cu certitudine, o puternică zonă de investigație semiotică.

CAPITOLUL I

**MODELUL UNUI SISTEM.
APARIȚIA SISTEMULUI ORGANIZAT**

I.1 Considerații istorice despre Teoria Generală a Sistemelor

Sistemul este reprezentat de un grup de entități interconectate și interdependente, care formează un tot unitar. Un sistem, înconjurat și influențat de mediul său este descris și cercetat, analizând limitele, structura și scopul său, iar, mai apoi, este confirmat sau infirmat de feedback-ul oferit de funcționarea sa. Sistemele sunt subiecte de studiu ale *Teoriei sistemelor*¹.

Un sistem este o reprezentare simplificată a realității. Cuvântul *sistem*, fiind, de cele mai multe ori, considerat banal atunci când este folosit, are, în mod normal, o semnificație slabă. Dar, pentru că în lumea reală un *sistem* poate părea, uneori, o serie nesfârșită de elemente conectate, ne referim aici la un sistem ca la un grup de elemente selectate, alese (fapt care descrie o primă simplificare a termenului și prin urmare, o presupunere implicită), cu limite specificate (a doua simplificare și presupunere implicită), care prezintă caracteristici de timp predeterminate (a treia simplificare și presupunere implicită). Aceste simplificări în spațiu și timp sunt importante fiindcă ele necesită o analiză și prin urmare o expertiză asupra realității în cauză.

Pentru a înțelege mai bine funcționarea unor sisteme – în speță a sistemelor vii – s-a impus indubitabil construirea unor modele ce testează, verifică, simulează și, nu în ultimul rând, prognozează utilitatea acestor entități. Construirea unui model, în sens figurat, bineînțeles, nu reprezintă finalitatea experimentală a studiului unui sistem, ci reprezintă, cu certitudine, o parte integrantă a acestei cercetări. Realizarea unui model este asemeni scrierii unui program de calculator, care descrie însă, în acest caz, biomecanica sistemului supus cercetării. Codificarea unui model poate fi realizată în mai multe moduri, în funcție de criteriile de cercetare alese. Este esențial să ne concentrăm pe componentele unui sistem, pe structura sistemului, pe relațiile dintre componente și pe comportamentul sistemului modelat.

Această taxonomie generează un model de simulare dinamică. La fiecare pas starea sistemului se schimbă, în funcție de influențele intrinseci și extrinseci la care este supus. Astfel, în fiecare moment modelul poate actualiza starea sistemului, fiind astfel construit încât să ia în considerare evenimentele posibile ce aparțin etapei de timp următoare, mulându-se pe noul statut pe care sistemul tocmai l-a dobândit. Structura de bază a obiectului supus cercetării este aceeași, iar ceea ce se modifică este rețeaua internă și cea externă de legături

¹ Teoria sistemelor este un concept filosofic ce studiază interdisciplinaritatea și modul în care sunt utilizate sistemele pentru a descrie fenomene complexe, cu scopul de a elabora o analiză structurală care ajută la obținerea unor posibile prognoze sistemice.